

Morvai Tünde

Helyzetkép a szlovákiai magyar doktoranduszokról

Bevezető

A szlovákiai oktatásstatisztikai adatbázisok a doktoranduszokra vonatkozóan nem tartalmaznak nemzetiségi adatokat. Ennek következtében nem lehet pontosan meghatározni a Szlovákiában tanuló magyar nem-

1. táblázat. Szlovákia magyar tanítási nyelvű doktori iskoláinak hallgatói létszáma

	Összesen	Nő
Selye János Egyetem összesen	26	11
Teológia összesen	15	5
Teológia – nappali	12	3
Teológia – extern*	3	2
Magyar nyelv és irodalom		
Nappali összesen	7	4
Magyar nyelv és irodalom		
Extern összesen	4	2
Magyar nyelv és irodalom összesen	11	6
Bél Mátyás Egyetem összesen	4	3
Magyar nyelv és irodalom		
Nappali összesen	3	2
Magyar nyelv és irodalom		
Extern összesen	1	1
Konstantin Egyetem Nyitra összesen	18	14
Hungarológia	6	4
Szakkdidaktika, a magyar nyelv és irodalom tanításának elmélete	5	3
Nappali összesen	11	7
Hungarológia	6	6
Szakkdidaktika, a magyar nyelv és irodalom tanításának elmélete	1	1
Extern összesen	7	7
Comenius Egyetem összesen	4	NA
Magyar tannyelvű doktori iskolák hallgatói összesen	52	

* A levelező tagozatos hallgatók elnevezése Szlovákiában.

Forrás: www.uips.sk

zetiségű doktoranduszok számát. Kizárólag azokról a hallgatókról van pontos adatunk, akik szlovákiai magyar tannyelvű doktori iskolában folytatják tanulmányaikat¹ (1. táblázat).

Szlovákián kívül a legnagyobb számú szlovákiai magyar doktorandusz közösség Magyarországon tanul. Az Oktatási Hivatal nem tartja nyilván nemzetiség szerint a külföldi állampolgárokat, azonban feltételezhetjük, hogy a Magyarországon tanuló 98 szlovák állampolgárságú doktorandusz hallgató magyar nemzetiségű (vagy anyanyelvű) (2. táblázat).

2. táblázat. Magyarországi doktori iskolában tanuló szlovák állampolgárok száma intézményi bontásban a 2012/2013-as tanévben

Eötvös Loránd Tudományegyetem	38
Pázmány Péter Katolikus Egyetem	11
Debreceni Egyetem	10
Széchenyi István Egyetem	9
Budapesti Corvinus Egyetem	7
Szent István Egyetem	4
Semmelweis Egyetem	4
Pécsi Tudományegyetem	4
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem	4
Szegedi Tudományegyetem	2
Nyugat-magyarországi Egyetem	2
Miskolci Egyetem	1
Magyar Képzőművészeti Egyetem	1
Andrássy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem	1
Összesen	98

Forrás: Oktatási Hivatal

Csehország és Szlovákiai közös történelmi hagyományainak, valamint a cseh és szlovák nyelv közötti hasonlóságnak köszönhetően jelentős számú szlovákiai magyar nemzetiségű egyetemista tanul Csehországban. Az ott tanuló doktoranduszokról szintén sincs nemzetiségre utaló nyilvántartás, így számszerű adatokkal ez esetben sem rendelke-

¹ A Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén nincs külön nevesített doktori iskola, a tanszék megkeresésünkre közölt doktorandusz hallgatóira vonatkozó létszámbeli adatot.

zünk. A cseh Statisztikai Hivatal állampolgárság szerint tartja számon a hallgatókat, melyből csak becslésekre lehet hivatkozni a szlovákia magyar hallgatók arányát illetően. Csehország egyetemi városaiban működő szlovákiai magyar diákszervezetek saját nyilvántartásuk (taglista, rendezvényeken való részvétel) alapján hozzávetőleges adatokkal rendelkeznek az ott tanuló szlovákiai magyar hallgatók létszámáról (600-800 fő), azonban külön a doktoranduszokkal kapcsolatban nem tudtak megközelítő számmal sem szolgálni. Emellett fontos kiemelni az egyéb nyugati-országokban tanuló hallgatókat is. A földrajzi közelség miatt Ausztria az egyik kiemelt továbbtanulásra alkalmas célország, de a világ különböző országaiban szétszórva is találni egy-két szlovákiai magyar doktorandusz hallgatót, doktorjelöltet. Összeségében számukat 300 főre becsüljük. A kutatásunk célcsoportját alkotó szlovákiai magyar doktoranduszokra vonatkozó hiányos adatok miatt elemzésünk vélhetően nem reprezentatív mintán alapszik, ugyanakkor reméljük, a főbb trendeket mégis sikerült azonosítanunk.

A kutatás módszertana

Az adatok híján a kutatás empirikus részének megvalósítása, az on-line kérdőív eljuttatása a lekérdezni kívánt alanyokhoz összetettebb feladat volt, többféle kommunikációs csatorna mozgósítását igényelte. Ezért is tartjuk fontosnak a kutatás módszerének részletesebb bemutatását. A szlovákiai magyar hallgatói tagsággal rendelkező szlovákiai, magyarországi és csehországi diákszervezeteket tömörítő Diákhálózat² komoly segítséget nyújtott az on-line kérdőív terjesztésében. Hírlevelük több ezer hallgatóhoz jutott el, azonban specifikusan doktoranduszokat nem tudtak megszólítani. A Diákhálózat hírlevelén túl korábbi évek konferenciáiról, rendezvényeiről összegyűjtött a szlovákiai magyar doktoran-

² A Diákhálózat hét tagszervezetet magába foglaló ernyőszervezet. A tagszervezetek Szlovákia, Magyarország és Csehország minden olyan egyetemi városaiban tevékenykednek, ahol jelentősebb számú szlovákiai magyar fiatal tanul.

duszok elérhetőségét is tartalmazó közel 400 fős adatbázisban³ szereplő lehetséges érintetteket névre szóló emailben kértünk meg a kérdőív kitöltésére. A visszajelzésekből kiderült, hogy ebben az adatbázisban jelentős azok száma, akik már megszerezték tudományos fokozatukat. Külön megszólítottuk a szlovákiai magyar tudományos élet jelentős személyiségeit a Magyar Tudományos Akadémia külső köztestületi tagjainak nyilvántartó rendszerén keresztül, hogy kérjék meg adott esetben magyar nemzetiségű tanítványaikat a kutatásban való részvételre. A szlovákiai magyar nyelvű doktori iskolák vezetőségét külön megkerestük ugyanezzel a felkéréssel. Magyarországon a Doktoranduszok Országos Szövetségének hírlevelén keresztül az összes magyarországi doktori iskola meg lett szólítva a kérdőív terjesztésében való közreműködésre. A diákszervezetek, a doktori iskolák, a helyi tudományos elit valamint az adatbázis alapján történő terjesztés mellett igyekeztünk megjelenni a szlovákiai magyar médiában, különösen az internetes hírportálon, a három leglátogatottabb hírportál közölte felhívásunkat, az egyik portál pedig a kutatás reklámozására szolgáló bannert helyezte ki egy hónapon keresztül. Az elektronikus sajtón kívül egyszeri lehetőséget kaptunk a szlovákiai magyar Pátria Rádió egyik műsorában is beszámolni a kutatásról.

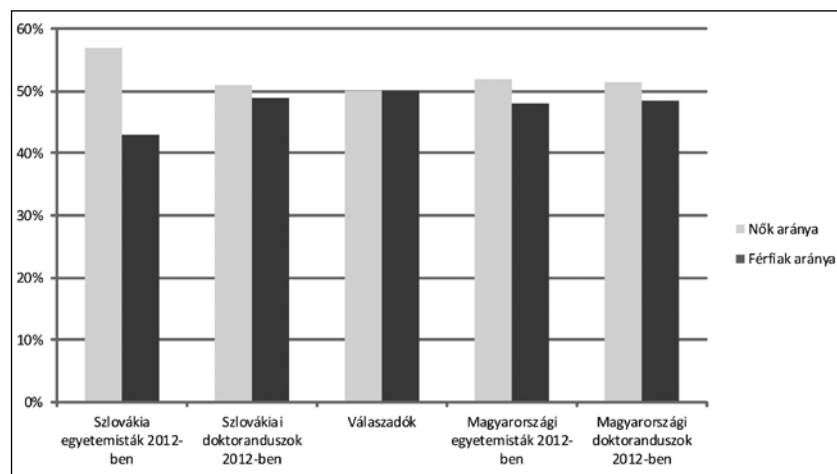
Szocio-demográfia jellemzők

A 107 kitöltött kérdőívből 98 bizonyult értékelhetőnek. A válaszadók pontosan fele-fele arányban képviselték a két nemet (49 nő és 49 férfi). Az országos adatok (1. ábra) alapján azonban látható, hogy a női hallgatók mind a szlovákiai mind a magyarországi felsőoktatásban felülprezentáltak a férfiakhoz képest. Ez a tendencia már csak kis mértékben

³ A 400 fős adatbázis a doktoranduszok becsült 300 fős számához képest több személyt tartalmaz, erre magyarázatul szolgál, hogy 2006 óta gyűjtött adatbázisról lévén szó több olyan nevet is tartalmaz, akik már a ahogy a visszajelzések is mutatják megszerezték fokozatukat vagy pedig szüneteltetik tanulmányaikat, esetleg időközben elálltak a fokozatszerzés irányuló terveiktől.

érvényesül a szlovákiai doktorandusz hallgatók körében.⁴ A 2001-es népszámlálási adatok szerint a szlovákiai magyar nők 4,7 százaléka rendelkezett felsőfokú végzettséggel, míg a férfiak 6,1 százaléka. A felsőoktatás kiterjedésével nem csak a szlovákiai magyarok iskolázottsági szintje növekszik (az 1999-es évek végén a szlovákiai magyar férfiak 4,6%-ának míg a nők 2,76%-ának volt felsőfokú végzettsége)⁵, hanem a nők részaránya is. Az iskolázottsági szint nemzetiségre vonatkozó bontásában a fiatalabb korcsoport felé haladva a nők részarányának növekedése még inkább kirajzolódik.

1. ábra. Nemek szerinti megoszlás⁶

Forrás: www.uips.sk, www.ksh.hu

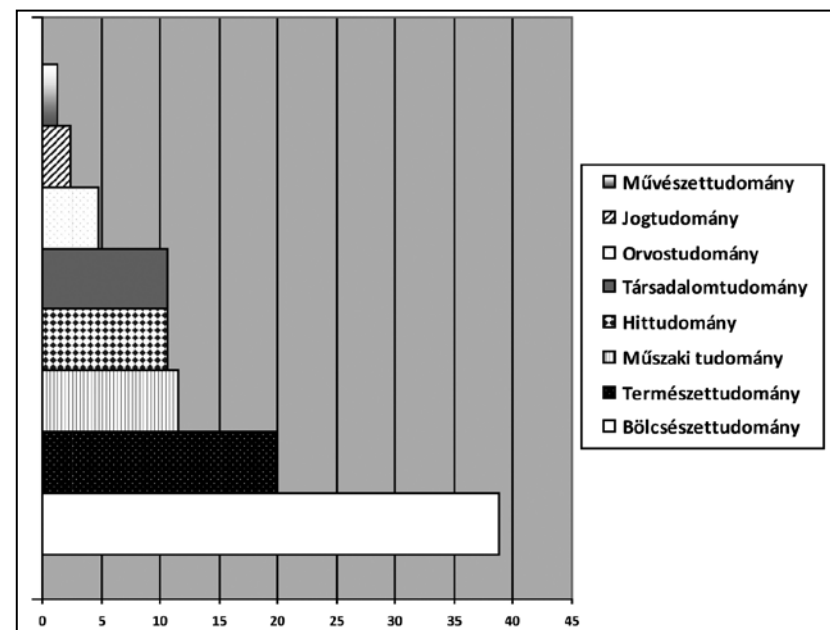
⁴ Az EUROSTAT adatai szerint 2011-ben a szlovákiai doktoranduszok szintjén a férfiak 52, a nők pedig 48 százalékot tesznek ki. Részletesebben ld Papp Z. Attila és Csata Zsombor tanulmányát jelenlegi lapszámunkban (szerk. megj.).

⁵ Lampl Zsuzsanna: A szlovákiai magyar kulturális és gazdasági elit szociológiai portréja, in: Kovách Imre (szerk.): Elitek a válság korában, Argumentum Kiadó, Budapest, 439.old.

⁶ A szlovákiai nappali tagozatos egyetemisták nemek szerinti megoszlása a 2012/2013-as tanévben. Forrás: www.uips.sk, letöltés ideje: 2013. március 15. A szlovákiai nappali tagozatos doktoranduszok nemek szerinti megoszlása a 2012/2013-as tanévben, magyarországi nappali tagozatos hallgatók nemek szerinti megoszlása a 2011/2012-es tanévben.

A nők felzárkózása a felsőoktatási expanzió következtében évről évre folyamatosan növekvő tendenciát mutat, 2003-ban például 41 százaléka volt a doktorandusz hallgatóknak nő, 2012-ben pedig 51 százalékkal a nők kerültek többségbe. A doktori tanulmányok befejezését illetően 2003-ban a fokozatot szerzettek 41 százaléka volt nő, 2011-ben 49 százalék.⁷ A tudományos ranglétrán előrehaladva a nők alacsonyabb számban vesznek részt az akadémiai-egyetemi életben, 2004-ben a szlovák professzorok csupán 14 százaléka volt nő.⁸ A nemek közötti kiegyenlítődés, egymáshoz közelítés a legmagasabb tudományos fokozatok megszerzése terén több évtizedet vesz majd igénybe. A férfiak fölénye a műszaki és a természettudományok területén nemzetközi szinten is kimagaslak (bár mintánk nem reprezentatív a nemek tudományterületenkénti egyenlőtlen eloszlása saját kutatásunkban is kimutatható).

2. ábra. A válaszadók tudományterületenkénti megoszlása (%)

⁷ www.uips.sk, Letöltés ideje: 2013-08-05

⁸ uo.

A válaszadók átlagéletkora 29 év, a legfiatalabb érintett 24, a legidősebb 58 éves. A megkérdezettek kétharmada 30 év alatti, vagyis azok, akik az öt éves graduális képzést követően közvetlenül vagy 1-2 év kihagyásával kezdték meg doktori tanulmányaikat. Szlovákiában országos szinten sem készült sok felmérés a doktoranduszok körében. Egy 2005-ben a doktoranduszok szociális biztonságának vizsgálatára irányuló kérdőíves kutatásban közel 500 főt kérdeztek meg. Ezek alapján kiderült, hogy a 30 év alattiak itt is a megkérdezettek kétharmadát teszik ki, a hajadonok és nőtlenek száma pedig a kor trendjének megfelelően szintén magas, több mint 80 százalékos az egyedülállók aránya.⁹

A 30 év alatti korcsoport alacsony házassági hajlandóságát a kérdőívet kitöltő szlovákiai magyar doktoranduszok válaszai is bizonyítják, minden ötödik él házasságban, 7 százalék élettársi kapcsolatban, 72 százalékuk pedig egyedülálló. A házasságkötéskor betöltött átlag életkor a férfiak esetén 30 év fölött van Magyarországon és Szlovákiában egyaránt, a nők nagy része mindkét országban szintén 25-29 év közötti életkorában házasodik. Az iskolázottsági szint növekedésével trendszerűen az átlag fölötti életkorban kötött házasság a jellemző. A legtöbb nő Szlovákiában 30-34 év között vállal gyermeket, Magyarországon is hasonló a helyzet az európai átlaghoz (29 év) „igazodik”. Válaszadóink körében a házasságban élők fele nevel gyermeket, egy gyermek pedig élettársi kapcsolatban született.

A szlovákiai magyarság kétharmada él Nyugat-Szlovákiában, a fennmaradó több mint 30 százalék szinte fele-fele arányban él Közép- és Kelet-Szlovákiában. A válaszoló doktoranduszok, doktorjelöltek szülőhelyének regionális megoszlása arányaiban hasonló az országoshoz azzal a különbséggel, hogy háromnegyedük származik Nyugat-Szlovákiából, 13,5-11,5 százalékuk Közép- és Kelet-Szlovákiából. Település szerkezeti szempontból nézve arra a kérdésre „Hol nevelkedet 14 éves koráig?” 50-50 százalékban jelöltek meg falut illetve várost, a szlovákiai magyarok 40-60 százalékos arányú város-falu megoszlását tekintve tehát magasabb a városban nevelkedettek száma. Válaszadóink tartózkodásuk

⁹ Rastislav Bednarik: Sociálné zabezpečenie mladých doktorandov. <http://www.sspr.gov.sk/IVPR/images/IVPR/prezentacie/Bednarik.pdf>, Letöltés ideje: 2013-07-02

helyszínéről 6 országot tüntettek fel (Szlovákia, Magyarország, Csehország, Ausztria és Amerikai Egyesült Államok), és legtöbben tanulmányaik színhelyén élnek az említett ország fővárosában (28%), nagyobb megyei vagy járásközpontjában (44%), de előfordulnak olyanok is, akik továbbra is kisebb városban (6%) vagy falun (22%) élnek.

A kérdőívben szerepelt az állampolgárságra vonatkozó kérdés is, lévén a kitöltők anonimitása biztosítva volt két válaszadó feltüntette, hogy szlovák állampolgársága mellett magyar, azaz a szlovák állam által tiltott kettős állampolgársággal rendelkezik.

Minden ötödik doktori képzésben részesülő hallgató értelmiségi családból származik, vagyis mindkét szülője felsőfokú végzettséggel vagy tudományos fokozattal rendelkezik. Ugyanilyen arányú azon válaszadók száma is, akiknek legalább az egyik szülője felsőfokú végzettségű. Elmondható tehát, hogy a megkérdezettek a szlovákiai magyar átlagnál magasabb iskolai végzettségű családokból származnak, hiszen a szlovákiai magyar lakosság 4,7 százalékának van felsőfokú végzettsége vagy tudományos fokozata.¹⁰ A szülők nemek szerinti iskolai végzettségére vonatkozóan ki kell emelni, hogy az anyák szinte megegyező arányban (32%) rendelkeznek felsőfokú végzettséggel mint az apák (31%) (lásd: 3. és 4. ábra). 2008-ban egy 720 fős mintán a szlovákiai magyar egyetemisták körében végzett felmérésben a szülők iskolai végzettsége ettől alacsonyabb szintet mutatott, az apák 26 százaléka, az anyák 28 százaléka szerzett felsőfokú diplomát.¹¹ A szlovákiai egyetemisták szüleinek körében az OECD adatai alapján a felsőfokú végzettségük aránya 35 százalékos.¹² Mind az országos, mind a szlovákiai magyar kisebbség szintjén az intergenerációs mobilitás magas fokú. A kutatásban résztvevő doktoranduszok szüleinek iskolázottsági szintjét tekintve többlépcsős felfelé irányuló mobilitásról beszélhetünk az esetek kétharmadában, az elsőgenerációs értelmiségi lét kihívásaival még szembesülniük

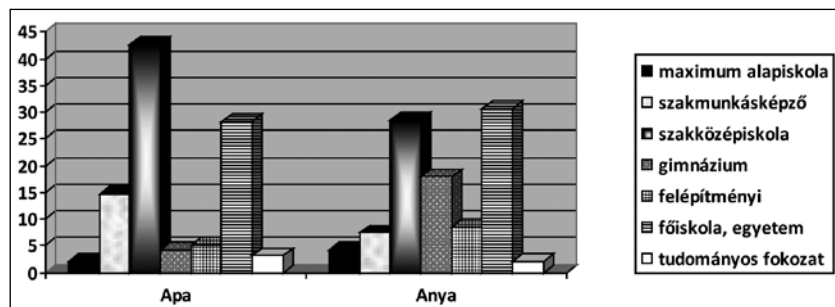
¹⁰ 2001-es népszámlálási adatok alapján. Forrás: Gyurgyík László: Népszámlálás 2001, Pozsony, Kalligram, 2006.

¹¹ Morvai Tünde, Ifjúságkutatás – Felvidék, 2008, Kiadó: Kempelen Intézet, Révkomárom, Kézirat.

¹² Education at a Glance 2012, www.oecd.org, Letöltés ideje: 2013-07-29

kell. Feltételezhetnénk, hogy másodgenerációs családból származó választadók társadalmi tőkéje a hazai környezetben beágyazott, és adott esetben nem ennek hiányában választ külföldi munkahelyet. Ez a hazai tőke azonban nem bizonyul elég erősnek lévén a felsőfokú végzettséggel bíró apák gyermekeinek 57 százaléka kíván elsősorban Szlovákiában munkát vállalni, az alacsonyabb végzettségű apák gyermekeinél hasonló az arány (60%). A családi háttér, konkrétan a szülők iskolázottsági szintje nincs hatással a szülőföldön való maradásra.

3. ábra. Szülők iskolai végzettsége

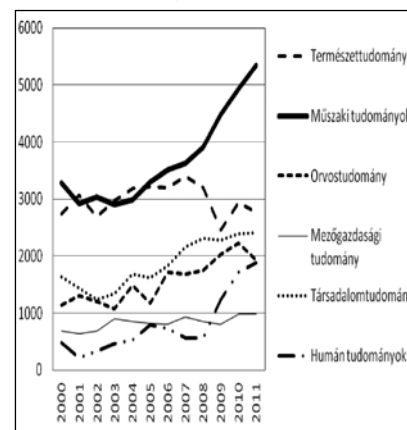

Munkaerőpiaci helyzet

A felmérésben résztvevők főként tanulmányaik helyszínét jelölték meg azon helyként, ahol évente több mint egy hónapot töltöttek munkavállalás vagy tapasztalatcsere céljából. A doktori tanulmányaikra koncentrálnak feltételezhetően azok a választadók, akik egyáltalán nem dolgoznak a képzés ideje alatt (45%), ők a doktori képzés azon három- vagy négyéves időszakát élik, mikor óralátogatási kötelezettségük van, és adott esetben még oktatási feladatot is el kellett látniuk az egyetemen. Különösen érvényes lehet a fenti állítás a nappali képzésben résztvevő ösztöndíjas hallgatókra. A választadók 37 százaléka több munkahelyen is dolgozik, ebből következtethetünk arra, hogy doktori tanulmányai mellett rész-munkát is (28%) és alkalmi munkát is vállalnak (18%). A doktorandusz és doktorjelölt számára ideálisnak mondható munkahelyen – felsőoktatási intézményben és kutatóintézetben – tölt be állást a megkérdezettek

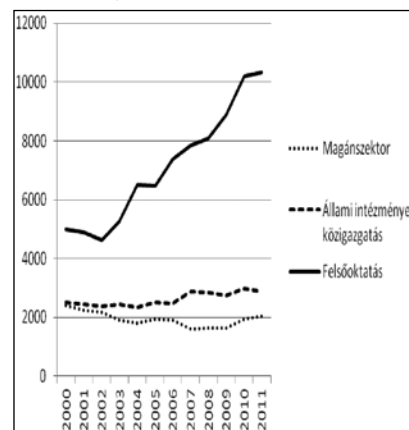
45 százaléka. Közintézményt jelölték meg munkahelyükként az oktatási szférában dolgozó pedagógusok (30%), kevesebben dolgoznak a magánszférában (20%), egyházi intézményeknél (10%) és a civil szférában. A kényes kérdésnek számító nettó havi jövedelemre a kérdőívet kitöltők 84 százaléka válaszolt: az átlag havi jövedelem nettó 592 euróra jött ki, mely a bruttó 805 eurós 2012-es évi szlovákiai átlagbérhez közelít.

4. ábra. Kutatói állások tudományterületenként Szlovákiában

Forrás: www.oecd.org

5. ábra. Kutatói állások szféránként Szlovákiában

Forrás: www.oecd.org

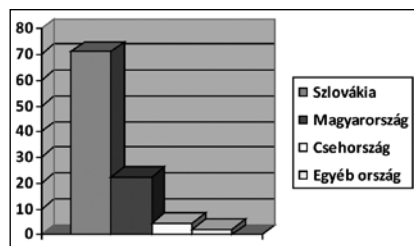
A tudományos kutatók számára a munkaerőpiac releváns ágazatai közül az utóbbi évtizedben a felsőoktatásban nőtt az álláslehetőségek száma, a vizsgált időszakban ugyanis duplájára nőtt az ott dolgozók száma. Az üzleti világban is tapasztalható kisebb növekedés, itt azonban megfigyelhető egyfajta hullámzó tendencia. Tudományterületenként a legtöbb nő az orvostudomány területén dolgozik (59,7%), a legkisebb arányban a műszaki tudományok területén vannak jelen a nők (29,4%).¹³

¹³ Zákładné statistické údaje, http://www.klemens.sav.sk/fiusav/cecwys/docs/R&D_SR_97_04.pdf, Letöltés ideje: 2013-07-25

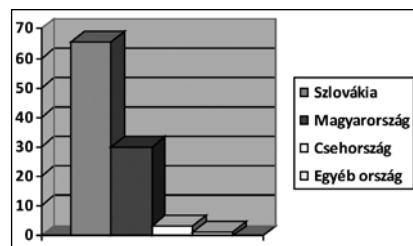
A képzés

A szlovákiai magyar nappali tagozatos hallgatók száma a 2012/2013-as évben 5422, Magyarországon az előző évek adataira támaszkodva átlagosan 2500 nappali tagozatos hallgató tanul¹⁴, Csehországban becslések szerint 600-800 fő. Ezekhez az adatokhoz képest mintánkban a szlovákiai egyetemeken végzettek valamelyest felülprezentáltak, a Magyarországon és Csehországban végzett hallgatók közül azonban kevesebben töltötték ki kérdőívünket (a kis elemszám miatt országonkénti összehasonlítást sajnos nem tudunk végezni).

7. ábra. Egyetemi végzettség helyszíne (%)

8. ábra. A PhD képzés helyszíne (%)

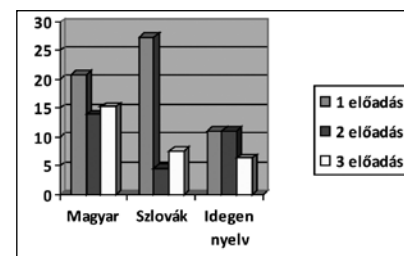

A kérdőívet kitöltők 60 százaléka magyar nyelven tanul, ennek magyarázata részben az, hogy a szlovákiai magyar doktori iskolák hallgatói körében magasabb volt a kutatásban való részvételi hajlandóság. A nem magyar nyelven tanulók zöme szlovácul tanul, minimális az egyéb idegen nyelven tanulók részvétele a kutatásban. A felmérés nyitva állt a doktorjelöltek számára is, azonban a válaszadók 82 százaléka jelenleg még doktori iskolai tanulmányait folytatja, 13 százalékuk indította el a fokozatszerzési eljárást, azaz doktorjelölti státuszban van. Nappali tagozaton, ösztöndíjjal tanul a lekérdezettek 64 százaléka. Átlagosan 2,6 évet tanultak a doktori iskolában, és 4 éven belül tartják befejezhetőnek tanulmányaikat.

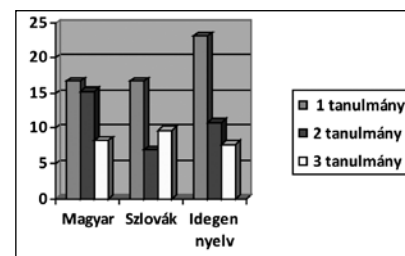
A doktoranduszok számára tanulmányaik sikeres befejezéséhez szükséges a szakmai konferenciákon való aktív részvétel, előadás tar-

tása, illetve tanulmányaik megjelentetése. Doktori iskolánként eltérő a konferencián tartott előadásért, illetve a tudományos publikációkért járó kredit pontszám megítélése, azonban az idegen nyelvű tudományos tevékenységért magasabb kredit pontszám jár. Erre törekedhetnek az idegen nyelven publikáló fiatal kutatók, ugyanis az idegen nyelven megjelenő publikációk száma kimagaslik a magyar és szlovák nyelvű publikációkhoz viszonyítva.

9. ábra. Előadás tartása az elmúlt 1 évben

10. ábra. Tanulmány megjelenése az elmúlt 1 évben

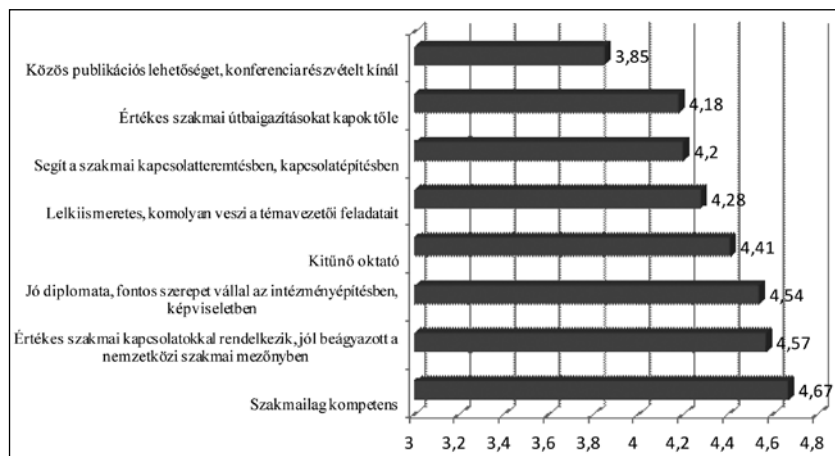
A doktori képzés során egy jó témavezető nagy segítséget nyújthat a fiatal kutatóknak a tudományos munka megismerésében. Láthatóan a válaszadók is így gondolják, ugyanis háromnegyedük tudatosan már a doktori képzésbe való felvételi előtt felkereste témavezetőjét a sikeres felvételi vizsgát követő tutorálásra. Kevésbé elterjedtebb szokás, hogy a doktori iskola jelöl ki doktoranduszai számára témavezetőt, az esetek 17 százalékában azonban ez is előfordult. A témavezető előre történő kiválasztása magyarázat lehet arra, hogy a válaszadók 69 százaléka ugyanannak a tutornak a segítségével kezdené újra doktori tanulmányait.

A kérdőív egyik kérdésblokkjában nyolc olyan jellemzőt soroltunk fel, mely a doktori képzés során rendkívül előnyös a hallgatókra nézve, amennyiben témavezetőjére jellemzőek a felsorolt tulajdonságok. Ezeket a jellemzőket kellett a válaszadóknak egy 1-től 5-ig terjedő skálán értékelni saját témavezetőjükre vonatkoztatva. Azokkal a jellemzőkkel elégedettek leginkább a válaszadók a témavezetővel kapcsolatban, melyek magára a témavezető szakmai képességeire vonatkoznak. Ezt követik csak a témavezető és a tanítványai közötti viszonyra vonatkozó jellem-

¹⁴ Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján, www.ksh.hu, Letöltés ideje: 2013-05-28

zók, azok közül is első szempont az oktatói készsége, majd ezt követik a kifejezett témavezetői tevékenységgel kapcsolatos jellemzők kiemelése (12. ábra). A „Doktorvater”¹⁵ szerepe jelentősnek tekinthető a hallgatók tudományos életpályájának alakulásában.

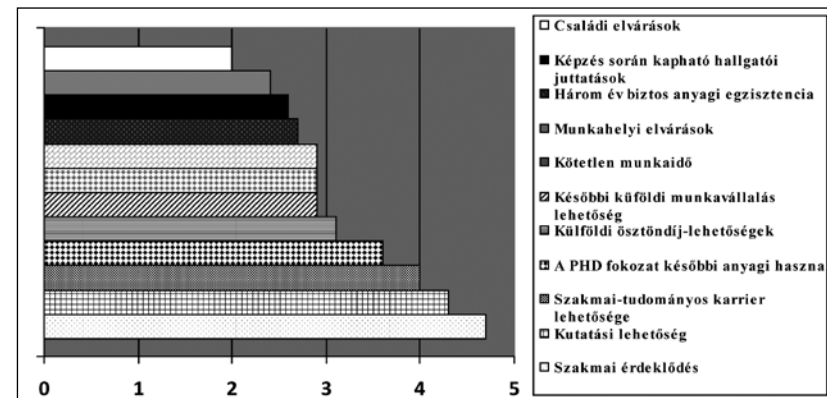
11. ábra. A témavezetőre vonatkozó jellemzők (1-5 skála átlaga)

A válaszadók körében a doktori képzésbe való jelentkezéskor is erős szakmai motivációs tényezők érvényesültek. A szakmai érdeklődés, kutatási lehetőségek, szakmai tudományos karrier iránti érdeklődés elsődleges motivációs tényezőnek számítanak. A magas szakmai elkötelezettséget követik az egzisztenciális jellegű tényezők, köztük az esetleges külföldi ösztöndíj, illetve munkalehetőség. A családi elvárás a legkevésbé ösztönző hatású, azonban meg kell jegyezni, hogy a válaszadók közel egyharmada felsőfokú végzettségű szülői háttérrel bír, vagyis a szülők kétharmada a válaszadók végzettségéhez képest is alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezik. Az intergenerációs mobilitás foka a vizsgált csoportnál már a felsőfokú végzettség tényével kimagasló.

¹⁵ A német doktori képzésben a témavezető elnevezése.

12. ábra. Motivációs tényezők a doktori képzésre való jelentkezéskor (1-5 skála átlaga)

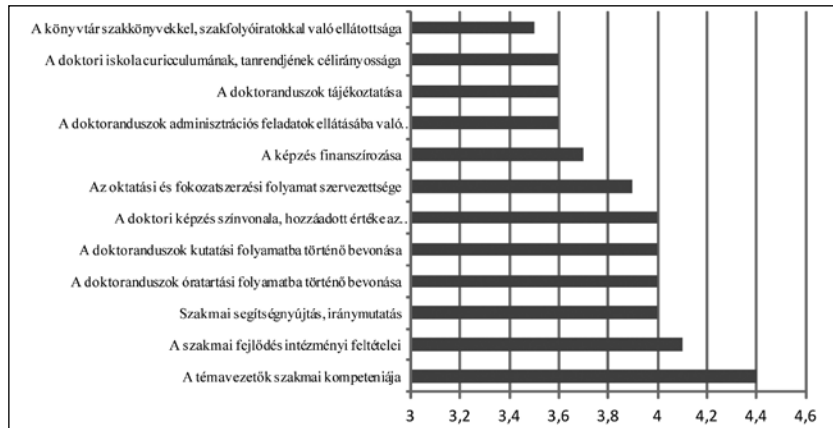

13. ábra. Milyen megfontolásból döntött jelenlegi doktori iskolája mellett? (1-5 skála átlaga)

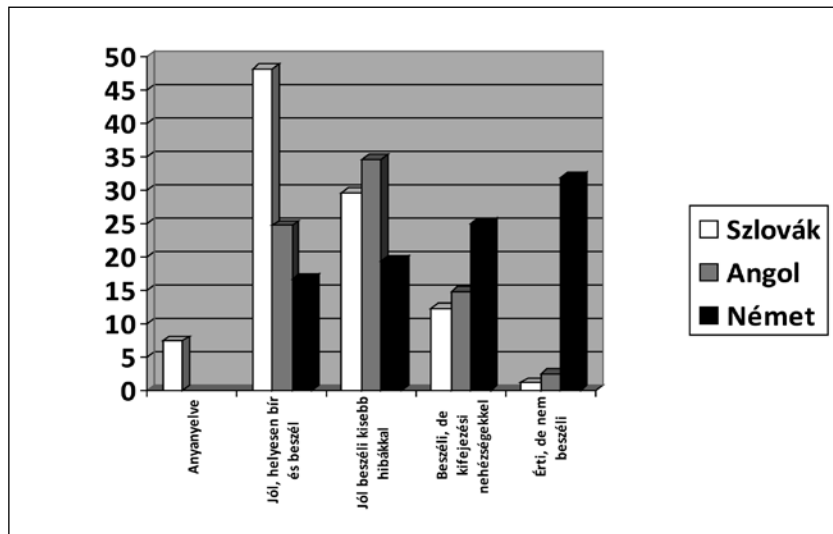
A szakmai érvek érvényesülnek a doktori iskola kiválasztásánál is, a kutatási témához kapcsolódó szakmai kínálat miatt választották leginkább a hallgatók képzési helyüket. A pénzügyi racionális érvek, mint a költséghatékony képzés, az intézmény közelsége legkevésbé döntő (13. ábra). A témavezető fontosságának hangsúlyozása megjelenik a saját doktori iskola értékelésénél, az első helyen szerepel ugyanis a témavezető szakmai kompetenciájával való elégedettség, ezt követi az intézményi szintű szakmai szint értékelése. Némileg ellentmondásos, hogy a szakmai fejlődés intézményi feltételei előkelő helyen szerepelnek, a könyvtár ellátottsága mint az intézmény által a szakmai fejlődéshez szükséges tárgyi feltételeinek helye viszont az utolsó helyen.

14. ábra. Saját doktori iskolával való elégedettség (1-5 skála átlaga)

A kérdőívet kitöltők körében a szlovák nyelvet 99 százalékban valamilyen szinten beszélik. Eltérő a nyelvismeret szintje, azonban közel 80 százalékuk jól beszéli a nyelvet, összességében 30 százalékuk kisebb hibákkal beszél, illetve 12 százalékuk küzd kifejezési nehézségekkel.

15. ábra. A nyelvismeret szintje (%)

Az idegen nyelvek közül az angol nyelv ismerete a legmagasabb szintű, a második legmagasabb szinten beszélt német nyelvet a válaszadók közel egyharmada nem érti és nem is beszéli.

A disszertáció nyilvánosságra hozatalának kérdése az utóbbi években a közbeszéd tárgyává vált, ezért is éreztük aktuálisnak a kérdés felvetését. A válaszadók 83 százaléka úgy gondolja, teljesen nyilvánosságra kell hozni a disszertációkat, 17 százaléka a nemleges választ jelölte meg.

A kérdőívben szereplő két nyílt kérdés a doktori képzéssel kapcsolatos problémák megfogalmazására és azok megoldására tett javaslatokra kísérelt meg választ kapni. A doktori képzéssel kapcsolatos problémák a legtöbb esetben az egyének saját doktori iskolájára vonatkoztatva hangoztak el. A legtöbbet említett probléma (13 fő említette) az infrastruktúra és a nem megfelelő személyi állomány hiányával kapcsolatban hangzott el. Ide tartozott a nem megfelelő könyvtár; a hiányos szakirodalom; a saját kutatási témában elérhető szakemberek hiánya, ezzel összefüggésben a kutatási lehetőségek csekély mivolta, az arra alkalmas eszközök hiánya. A doktoranduszok kötelezettségeivel kapcsolatban a kutatási témától távol álló tanegységek hallgatását feleslegesnek tartják, úgy gondolják saját kutatási témájuk a három év alatt háttérbe szorul.

„Túl sok órát kell látogatnunk, amelyek nem segítik a kutatási témában való előrehaladásunkat.”

„Rendkívül széttartó a képzés, a témámhoz kapcsolódó tudás elmélyítésére a felkínált tanegységek keretében csak korlátozottan van lehetőség.”

A kötelező óralátogatások és egyéb kötelezettségek a vélemények szerint megnehezítik a képzés befejezését három év alatt.

„A sok feladat következtében kevés a három év a disszertációs munka megírására.”

A kisebbségi létből adódó esetlegesen felmerülhető hátrányok nem érzékelhetőek a doktori képzés problématárában, egy válaszadó említi meg, hogy a disszertáció megírásánál az absztrakt és a konklúzió megírás magyar és szlovák nyelven fölösleges duplicitásként éli meg.

A doktorandusz társadalmat összességében érintő ügyek közül negatívumként a későbbi elhelyezkedési nehézségek a felsőoktatásban kerül említésre (3 fő említi). A felsőoktatás tömegesedéséből egyenesen a képzés színvonalának csökkenésére utalnak azon vélemények, melyek

szerint túl sok doktoranduszt vesznek fel a doktori iskolákba, köztük olyanokat is, akiknek tudásszintje nem megfelelő (4 fő említi).

A doktori képzésben a változtatásra vonatkozó igények valójában strukturális változásokra irányulnak. A képzés meghosszabítása iránti igény (9 fő említi) a Szlovákiában tanuló hallgatók körében bukkan fel, ugyanis itt a nappali tagozatos ösztöndíjas hallgatóknak doktori tanulmányaikat három vagy négy év alatt kell befejezniük. A szlovák felsőoktatásról szóló törvény a nappali tagozatos doktori iskolák számára választási lehetőséget biztosít, hogy három vagy négy évig tartson a képzés, az levelező tagozatos hallgatók képzési ideje viszont törvényben foglaltan öt év.¹⁶ Ez az idő számukra nem bizonyul elegendőnek ahhoz, hogy a képzés alatt rájuk háruló feladatok mellett kutatási témájukban elmélyedjenek, és ez idő alatt a képzés lezárásaként doktori disszertációjukat is kellő alapossággal megírják. A Magyarországon tanuló hallgatók részéről nem ennek megfelelő arányban, de megfogalmazódik a képzés meghosszabbításával éppen ellenkező igény. A két ország doktori képzése közötti különbségek itt körvonalazódnak ki, ugyanis Magyarországon a három év képzési idő alatt nem lehetséges doktori fokozatot szerezni, csupán a három évet lezáró abszolutóriumot követően kerülhet sor a tényleges fokozatszerzésre, mely gyakran adminisztratív okok miatt is éveken át elhúzódhat. Az elhúzódó folyamatot megtapasztalt doktorjelöltek az elhúzódó eljárás csökkenését javasolják (4 fő említi).

A doktori iskolákban az ún. iskolaszerű oktatás nem teszi lehetővé, hogy minden doktorandusz a saját kutatási témájához közel álló órákat látogasson. A kutatási téma és órák közötti kapcsolat összehangolása iránti igény (8 fő említi) a képzést szerkezetében változtatná meg és inkább a mentori rendszerhez közelítene, hiszen egy-egy kutatási témában a doktori iskolában a témavezetőkön kívül nem mindig áll rendelkezésre azonos vagy hasonló területet kutató szakember.

A problémák felvázolásán túl a válaszadók kétharmada elégedett a doktori képzésével, az 1-től 5-ig (1-egyáltalán nem elégedett, 5-nagyon elégedett) terjedő skálán átlagban 4-es elégedettségi szint volt mérhető.

¹⁶ A Szlovák Köztársaság 131/2002 számú törvénye a felsőoktatásról. www.zbierka.sk. Letöltés ideje: 2013-07-29

A doktoranduszok többsége a képzés ideje alatt részt vesz kutatásokban, a legtöbb esetben oktatói tevékenységet is ellát. Az oktatói munka mind Magyarországon, mind Szlovákiában a hallgatók számára előírt kötelezettség, doktori iskolánként azonban eltér, hogy ez egyéb tudományos tevékenységgel kiváltható-e. Azokban a doktori iskolákban, ahol nincs megfelelő mennyiségű tanerő a doktoranduszokat mindenképpen bevonják az adott tanszék oktatói munkájába. Ezek a feladatok szolgálhatnak mintegy próbaként a hallgatók számára, mennyire tartják alkalmasnak magukat az oktatói és kutatói munkára.

Jövőtervek, migrációs szándék

A doktori fokozat megszerzését követő elhelyezkedési tervekkel kapcsolatos véleményekből az derül ki, hogy a válaszadók 53 százaléka szívesen dolgozna oktatóként felsőoktatási intézményben, 26 százalékának pedig ideális munkahely lenne egy állami kutatóintézet. A doktori képzés egyik elsődleges célkitűzése a tudományos munkára való felkészítés, a válaszadók kétharmada ennek a célnak szeretne megfelelni, hiszen a tudományos-egyetemi intézményekben szeretnének elsősorban elhelyezkedni. Azok a hallgatók, akik nem feltétlenül tudományos pályára készülnek, a doktori képzés során elsajátítható készségeket a versenyszférában is hasznosíthatónak érezték. Ez azt is jelenti, az akadémiai szférán túl többek között a magánszektor kutatás-fejlesztési ágazata számára is munkaerőt jelenthetnek. Az ő munkahelyi terveik között szerepelnek a magánszektor K+F területei, valamint az önálló vállalkozás indítására való törekvés (16-16%). A doktori képzés tehát a tudományos utánpótlás nevelésén túl szélesebb körű funkcióval bír, egyre nagyobb a jelentősége a társadalom és gazdaság innovációs potenciáljának erősítésében.¹⁷ Meglepő módon a pedagógusi pályát minden ötödik hallgató jelölte meg kívánt munkahelyként. Ők mint gyakorló pedagógusok valószínűleg a status quo megőrzésére törekednek, nem látnak, vagy nem

¹⁷ Fábri György: Mire jó a doktori fokozat a munkaerőpiacon? In: Mosoniné – Tolnai: Fialat kutatók az életpálya kezdetén. Budapest, Típotex, 2010. 108. o.

akarnak látni kilépési lehetőséget a fokozatszerzést követően sem a közoktatási rendszerből.

A magasan képzettek külföldi munkavállalását a köznyelv agyelszívásnak nevezi. A szlovákiai magyarok vonatkozásában az első számú agyelszívó ország az anyaország (15%), a legtöbben azonban elsősorban szülőhazájukban, Szlovákiában képzelik el jövőjüket (61%). Elenyésző a nyugat-európai munkavállalásra való hajlandóság (4%).

A szülőföldön való megmaradási szándéokra szolgálnak bizonyítékul a Szlovákiából történő elköltözés hajlandóságának alacsonyabb foka. A válaszadók 52 százaléka „inkább nem szívesen”, illetve „egyáltalán nem szívesen” költözne el az országból még a jobb élet- és munkakörülmények miatt sem. A kivándorlásra elszántak közül (43%) „nagyon szívesen” és „szívesen” költözne el a válaszadók 15, illetve 27 százaléka.

Válaszadóink 60 százaléka optimistának tekinthető abban az értelemben, hogy az elkövetkező öt évet belátható időnek tartja arra, hogy jelenlegi életkörülményeihez képest javulást észleljen. Feltételezhetően közrejátszik ebben a doktori tanulmányok befejezése, fokozattal a kézben vélhetően bizakodni lehet az új álláslehetőségekben, a tudományos vagy egyéb munkahelyi ranglétrán történő előmenetelben, és nem utolsósorban a magasabb fizetési kategóriába kerülés is növelheti az életkörülmények javulását.

Összefoglaló

Kutatásmódszertani szempontból elmondhatjuk, hogy az on-line felmérés lebonyolítása során a névre szóló megszólítások valamint a doktori iskolákban oktató tanárok igénybevétele hasznos volt. A szlovákiai magyar tannyelvű doktori iskolában tanuló hallgatók magas számban vettek részt a kutatásban, ez arra enged következtetni, hogy a négy intézmény hallgatói – különösen tanáraik biztatására – hozzájárultak a kutatás megvalósításának sikeréhez.

A kutatás eredményeiből egyértelmű statisztikai bizonyossággal nem vonhatunk le következtetéseket a szlovákiai magyar doktoranduszokra, doktorjelöltekre vonatkozóan, azonban kiindulópontként szolgálhatnak a

témával kapcsolatos további kutatások megvalósításához. Tannyelvi és területi szempontból láthattuk, hogy a szlovákiai szlovák nyelvű doktori iskolákban tanuló hallgatók nagyon kevés számban vettek részt a felmérésben, ugyanez vonatkozik a csehországi és magyarországi doktoranduszokra is.

A regionális magyar tudományos élet fontossága szempontjából különös jelentőséggel bír a külhoni magyar tudományos elit utánpótlásának kérdése. A témát a Kárpát-medencére kiterjedően a Magyar Tudományos Akadémia a 2000-es évek elején vizsgálta a határon túli tudományos elit bevonásával. Ekkor arra a következtetésre jutott, hogy a regionális magyar tudományos intézményrendszer kiterjesztésével, a tehetséggondozás felkarolásával a tudományos utánpótlás számszerűen biztosítható, azonban szükség van arra, hogy megtalálja intézményes helyét.¹⁸ A (leendő) fiatal kutatói generáció ebben a helykeresési állapotot éli most meg.

Szlovákiai magyar tudományos intézmények befogadó képessége az újonnan kikerülő fiatal kutatók felé igen csak szűkös, nem csak létszámbelileg, hanem a tudományterületek közötti eloszlást is figyelembe véve, hiszen főként a társadalomtudományok köré csoportosulnak ezek az intézmények¹⁹. A szlovákiai magyar felsőoktatási intézmények munkaadói keretei szintén szűkösök. Saját doktori iskoláikban végzett doktoranduszaik számára nem képesek munkahelyet biztosítani, nem is lehet feltétlenül ez a céljuk. Erre több indok felsorakoztatható: egyrészt a felsőoktatás tömegesedésével a doktoranduszok száma is növekedett, a doktori iskoláknak pedig nem lehet kizárólagos célja a saját tudományos utánpótlás kinevelése. Másrészt kijelenthető, hogy annak ellenére, hogy expanzióról beszélünk, a szlovákiai magyar kisebbségre vonatkozó negatív demográfiai mutatók további létszámbeli növekedést a meglévő intézményekben különösebben nem tesznek lehetővé.

A végzett fiatal kutatók többségének a szlovákiai többségi nyelvű, valamint a magyarországi és egyéb országok munkaerőpiacán kell majd magukat megméretni, a szlovákiai magyar tudományos és oktatási intézményrendszer befogadásukra nem (lehet) képes.

¹⁸ Berényi Dénes – Egyed Albert – Kulcsár Szabó Enikő: *A magyar tudományos utánpótlás a Kárpát-medence kisebbségi régióiban*, i.m.

¹⁹ pl. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Gramma Nyelvi Iroda.